

A Palásthy család története a középkorban

Vázlat

„Tökéletesen igaz, hogy voltaképpen minden család egyformán ősrégi. Csak abban van különbség, hogy az egyik család őseit régebben emlegetik az írásokban, mint a másikat.” – állapította meg a 20. század elején egyik genealógusunk.¹ Örökérvényű kijelentése a Hont megyéből származó Palásthy család történetére is igaz, annak ellenére, hogy az arra vonatkozó oklevelek csak az írásbeliség elterjedése utáni időszakból, a 13. század második felétől kezdve maradtak fenn. A család ősei valószínűleg a honfoglaló magyarokkal érkeztek a Kárpát-medencébe, bár az Anonymus által megrajzolt Böngér fia Borstól való leszármazás, amely a családi hagyományban él, csupán a névazonossággal igazolható.² A Hont megyei Paláston megtelepedő Bors utódok az 1230-as években házasság révén rokonságba kerültek az ott élő várjobbágy nemzetséggel, amelynek valamennyi tagja viselte a Palásti előnevet. A korai idők családfáját éppen ezért nagyon nehéz megrajzolnunk, hiszen a Paláston lévő birtokai után nemcsak a szabad jogállású Bors utódok, de a később nemességet szerző várjobbágyok, sőt a nemességet nem szerző várjobbágyok és az itt megtelepült, más falvakból származó nemesek is Palásti néven szerepelnek forrásainkban, még akkor is, ha a későbbi Palásthy családdal semmiféle rokonságban nem álltak.

A Palásthy család történetével a családtagok közül már többen foglalkoztak. A legelső munka Palásthy Pál tollából a 19. század végén született meg, azonban a történészi és genealógusi ismeretek híján, de nagy szorgalommal elkészített okmánytár, már a szakma korabeli képviselőitől is negatív kritikát kapott.³ A 20. század közepén Palásthy Ferenc próbálta meg elődje, Palásthy Pál által összegyűjtött családi iratokat kiegészíteni, és azok alapján a család történetét feldolgozni, de műve mindmáig kéziratban maradt.⁴

A Palásthy család történetére vonatkozó források természetesen elsősorban a család levéltárában találhatóak meg, bár úgy tűnik a középkorban nem egy kézben voltak a családi okmányok, hanem minden ág külön kezelte jogbiztosító iratait. A Bagonya ágból származó Keszihóczi Palásthy család levéltára szerencsés módon fennmaradt és az a 18. század közepén az iratokat őrző Palásthy Ferenc fiúörökös nélküli halála után veje, Nedeczky Kristóf tulajdonába került. Tőle vette át a családi iratokat publikáló Palásthy Pál püspök, aki munkája befejezése után az egész anyagot az esztergomi főkáptalan hiteleshelyi levéltárának adta örökös letétként. A hiteleshelyi levéltár részeként került később a Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltárának őrizetébe, és a család ma is élő tagjainak beleegyezésével a hiteleshelyi levéltár visszaszolgáltatása után is ott maradt.⁵

A várjobbágy nemzetség másik ágából származó Paska utódok levéltára a család utolsó férfitagjának 1600 körül bekövetkezett halálával nőágon öröklődött tovább, míg végül a 19. század második felében Rakovszky István tulajdonába került, aki ezekből az oklevelekből, amelyek állítólag a lonti közbirtokosság tulajdonát képezték, az Új Magyar Múzeum című folyóirat 1860. évi számában néhányat, szám szerint tizenhat darabot megjelentetett.⁶ Ez a tizenhat oklevél az, ami a Paska család levéltárából ránk maradt, mert az eredeti iratok az azóta eltelt idő viharában elvesztek.

A Palásti Bors család okmányai közül még ennyi sem maradt fenn. Ha létezett levéltárunk, akkor az – sejtéseink szerint – az ebből az ágból származó Palásti Gyűrűs család utolsó Paláston élő leszármazottainak, a Thury és a Mochkos család tagjainak kezében lehetett. A 16. századtól kezdve azután ezeknek az iratoknak a sorsa ismeretlen.

¹ Erdélyi, 5.

² Böngér fia Bors Anonymus krónikájában Bars, Borsod és Borsséd-Zólyom várának megalapítója: SRH I., 58-59., 75-76.

³ Palásthy Pál: Palásthyak. I-III. Bp., 1890-1891. A három kötetes mű kritikája: Komáromy András: Palásthyak. In: Turul 9 (1891) 132-138.

⁴ Palásthy Ferenc: A Palásthy család története. Kézirat.

⁵ A levéltár ismertetése: Tóth Krisztina: A Palásthy család levéltára 1256-1847. Esztergom, 2001.

⁶ Rakovszky István: Hont vármegye régi tisztviselőinek emlékezete. In: Új Magyar Múzeum 1860/2. 32-46.

Tovább nehezíti a család középkori történetének kutatását, hogy a sági konvent hiteleshelyi levéltára, ahol a Palástiak jogi ügyleteiket írásba foglaltatták, a török időkben elpusztult, így az itt őrzött oklevelek, és velük együtt a Palásti család életének számos mozzanata megsemmisült.

A család története tehát semmiképpen sem lehet teljes. Azok a birtokadományok, zálogosítások, hatalmaskodások, amelyekről forrásainkban olvashatunk csupán apró részletei a Palástiak mindennapi életének, amelyről – éppúgy, ahogy az egyes családtagok jelleméről, szokásairól – semmit nem tudunk. A hétköznapiakat meghatározó rokoni kapcsolatoknak is csak egy részét lehetett rekonstruálni, noha a Palástiak Hont megye szinte minden nemes családjával kapcsolatba kerültek.⁷ Történetük mégis jó példa a köznemesség egységesülésének folyamatára és késő középkorban játszott politikai szerepére.

A Palásty családnak nevet adó Palást községet, amely Hont megye déli részén, a Litva és a Korpona folyó völgyében helyezkedik el, a 11-12. században a honti és a bolondóci várhoz tartozó várjobbágyok lakták.⁸ A királyi vármegye rendszer bomlásával egyidőben a Palást területén lévő földek egy része is magánszemélyek kezébe került, így a 13. század első évtizedében még egységes Palást falu az 1240-es évekre már három részre szakadt, egyik része a Bars megyéből származó Bors nemzetség leszármazottainak,⁹ másik része a Csák család tagjainak,¹⁰ harmadik része pedig továbbra is a honti várjobbágyok birtokában volt. Csák Márk fiai azonban eladták birtokrészüket, így Palást falu nagy része az alsópalásti várjobbágyok és Bors nemzetsége kezére került, akik ettől kezdve Palástiaknak nevezték magukat. A Palásti előnevet viselő birtokosok közé így nem csupán egy nemzetség tartozik, hanem szinte az összes olyan társadalmi rétegből találunk köztük képviselőket, akik a 14. század elején egységesülő köznemességet alkották. A Palásti Borsok elődei Szent István korában nemzetségfők vagy igen előkelő személyek lehettek, és szabadságukat, valamint birtokaik egy részét egész történetük alatt sikerült megőrizniük. A nemzetség legkiemelkedőbb tagja Luduger fia Bés V. István pohárnokmestereként fejezte be karrierjét.¹¹ A Palásti várjobbágyok két ágának, Bagonyának és Liptónak ősei az államszervezés kor közszabadjként éltek egy törzsfő vagy egy nemzetségfő szolgálatában, de megélhetésükért később feladták szabadságukat, kötött szabadjként a honti vár jobbágyai lettek. A Palástiak 13. századi története jó példája annak, hogy a két nemzetség, a vezető rétegből származó Bors és a várjobbágy Bagonya és Liptó utódok között, hogyan tűntek el lassan a vagyoni és jogállásbeli különbségek, és hogyan lettek ugyanazon társadalmi osztály, a köznemesség tagjai.

A Palásti Bors nemzetség tagjai a 14. század elején rokoni kapcsolatba kerültek a Nógrád megyei birtokos Zách Feliciánnal, és részt vállaltak annak merényletében, ezért 1330 második felében jószág- és fejvesztésre ítélték őket.¹² A nemzetség életben maradt tagjai az ítélet végrehajtása után elköltöztek Palástról, és örökösük csak a 15. század első évtizedeiben költöztek oda vissza. A Palásti várjobbágy nemzetség Bagonyától származó ága a Lackfi családnál vállalt familiárisi szolgálatot és ennek köszönhetően jelentősen sikerült gyarapítani vagyonát és birtokait.¹³ A várjobbágy nemzetség másik, Liptótól származó ága a Hont-Pázmány nemzetségből származó Kóvári családdal került rokonságba, és rajtuk keresztül megszerezte a Hont megyei Szelény birtokot.¹⁴

⁷ A Palásti család előnevét a korabeli szokást követve –i képzővel ellátott helységnévvel tüntettem fel. A későbbi századokban kialakult Palásty írásmódot csak abban az esetben használtam, ha a család későbbi történetéről volt szó.

⁸ A palásti várjobbágyokat név szerint először egy 1270-ben kelt oklevél említi: DL 84672.

⁹ Sajnos nincs forrásunk arra, hogy pontosan mikor került Palást birtok egy része a Bors nemzetség (amely a szakirodalomban időnként Miskolc-Bés nemzetséggént is szerepel) tulajdonába. A családi hagyomány ezt II. András 1217-ben, a Tabor hegyen kiadott okleveléhez köti, amely azonban sem eredetiben, sem másolatban nem maradt fenn.

¹⁰ A Csák család birtokszerzéséről nincsenek pontos adataink, annyi bizonyos csupán, hogy 1288-ban eladták az itteni birtokrészüket. Palásty, 19.sz., Palásty regeszták, 14.sz.

¹¹ DL 90630.

¹² Zách Felicián nemzetségére, életére és pályafutására és a Palásty merényletben való részvételére: Kubinyi 1903, 12-29., Tóth K., 47-51.

¹³ Az első említés a Lackfi család és a Palásti Bagonya utódok kapcsolatára 1359-ből való: DL 41395.

¹⁴ A házasságot 1309-ben kötötték meg: Reg. Slov. I. 678.sz.

Alsó- és Felsőpaláston az 1360-as években tehát több családnak is volt birtoka, akik egymással semmiféle rokoni kapcsolatban nem álltak, de valamennyien viselték a Palásti előnevet. A legnagyobb birtokosok a fenn említett nemesített várjobbágyok utódai voltak, akik két különálló családot alkottak. Az idősebbik ág névadója Bagonya lett, akinek unokái nagyapjuk nevét már előnévként kezdték viselni. Ennek a családnak ősi birtokai Alsópaláston voltak, de öröklés és vásárlás révén volt földjük a szintén Hont megyei Felsőpaláston, Rakoncán, Zemberen és Drénón is. A várjobbágyok fiatalabbik ágába Liptó és utódai tartoztak. Liptó fia István lányai olyan birtokosokhoz mentek feleségül, akik egy idő után Palástra költöztek és felvették a Palásti nevet, de az ő ága dédunokáiban mégis kihalt a fiúörökösök hiánya miatt. Alsó-, felsőpalásti és szelényi birtokrészüket a velük rokonságban lévő Kóváriak örökölték.¹⁵ Liptó fia Paska utódai lettek a Paska család megalapítói. Felsőpalást nagy része és néhány alsópalásti terület, amely egykor a Bors nemzetség tulajdonában volt, az 1360-as években két tulajdonos között oszlott meg. A Zách merényletben résztvevő Bors fiak birtoka Besenyő Gergely 1357 körül bekövetkezett halála után a Kacsics nembeli Radó fia Miklós kezére került.¹⁶ Bors testvéreinek Péternek és Zádornak palásti birtokrészét az uralkodó nem adományozta el, így az királyi tulajdonban maradt.

I. (Nagy) Lajos halálával 1382. szeptember 11-én férfi ágon kihalt az Anjou család magyarországi ága. Az ezt követő trónharcoknak egyetlen nyertese az a földbirtokos réteg volt, amelyik a trónra kerülő Zsigmond királytól támogatása fejében jelentős adományokat tudott megszerezni. Bár Zsigmond 1396 után már csak nagyon indokolt esetben adományozott birtokot, támogatásra azért szüksége volt, mert uralma nem állt biztos alapokon. Az 1401. és 1403. évi felkelések leverése után azonban már senki sem mert szembeállni Zsigmond hatalmával és tekintélyével, 1437-ben bekövetkezett haláláig több belviszályra nem is került sor. Az ország élén történt dinasztia-váltás a Palástiak életét is megváltoztatta. A család eddigi legbefolyásosabb és leggazdagabb ága, a Lackfiak szolgálatában álló Bagonya utódok, a Lackfiak bukásával pozícióikat elvesztették, bár birtokaik továbbra is a kezükben maradtak. A család másik ága, Liptó leszármazottai Zsigmond uralkodása kezdetén „jó” oldalra álltak, ifjabb Garai Miklós szolgálatát választották és Garai emelkedésével az ő karrierjük is biztosítva volt.¹⁷ A Luxemburgi dinasztia trónra kerülésének legnagyobb nyertesei azonban az egykori palásti birtokosok, Bors utódai voltak, akik az Anjouk uralkodása idején Nemcsényi, majd 1379 után Gyűrűs és Dacsó előnévvel szerepeltek a forrásokban, I. (Nagy) Lajos halála után azonban a Zách merényletben való részvételüket és az azt követő kegyvesztettségüket feledve, ismét megtelepedtek Paláston, és felvették a Palásti előnevet.¹⁸

Zsigmond, majd veje Habsburg Albert halálát követő polgárháborús időszakban, amikor a vidéki köznemesség a rendi országgyűléseken már beleszólhatott az ország sorsának irányításába, a Palásti család Zsigmond uralkodása alatt birtokokat szerző és viszonylag jómódban élő tagjai, a Paska és a Gyűrűs utódok aktív politizálásba kezdtek. Bár a köznemesség mindent megtett annak érdekében, hogy a megyében gátat szabjon a familiaritásnak és a nagybirtokos főurak szervitoraikon keresztül ne tudjanak beleszólni a megye irányításába, ezt teljes mértékben nem sikerült megvalósítani és a felemelkedés útja egy vidéki nemes számára továbbra is egy nagyobb birtokos szolgálatán keresztül vezetett. Hont megye déli részének legnagyobb birtokosa, Litva (Csábrág) várnak és a hozzá tartozó uradalomnak tulajdonosa volt. Litva vára 1394-től a Kaszai Kakas család tulajdonában volt, aki azt 1467 körül átadta, a valószínűleg kisenemesi sorból felemelkedő Szelcei Horvát Damjának és testvéreinek Péternek.¹⁹ A megye harmadik legnagyobb birtokosa a Balassa család volt, amely 1386-ban a birtokában tartotta Hídvéget, Palojtát, Csábot, Podluzsánt, Zahorát, Szalatnyát, Litavát, Lackót, Terpényt és Harasztit, majd a 15. század elején sikerült birtokrészeket szerezniük Keszihócon és Pribelen is, birtokaik révén tehát közvetlen szomszédságba kerültek a Palástiakkal.²⁰

¹⁵ Az örökösödési szerződést 1394-ben kötötték meg a sági konvent előtt: Palásthyak 115.sz., Palásthy regeszták 113.sz.

¹⁶ Bár a Radó fia Miklós részére szóló adománylevelével nem maradt fenn, de őt 1358-ban már palásti birtokosként emlegetik: Palásthyak 85.sz., Palásthy regeszták 79.sz.

¹⁷ Az első adat a Garaiak és Palástiak kapcsolatára 1403-ból való: ZSO II., 2586.sz.

¹⁸ 1411-ben említik először a Gyűrűs család tagjait Palástiként: ZSO III., 449.sz.

¹⁹ Bakács 1971, 312., 302-303.

²⁰ Bakács 1971, 227-228.

Ez a szomszédság lehetett az oka annak, hogy a Paska és Gyűrűs családok egyes tagjai Balassa László szolgálatába szegődtek, majd a 1460-as évek végétől Litva vár új tulajdonosának, Horvát Damjának utasításait követték.²¹ A Palásti család harmadik ága, a Bagonya utódok a 15. század közepéig nem vállalták senki szolgálatát, ami azonban jelentős anyagi károkat okozott nekik, hiszen az Anjou uralkodók alatt megnövekedett birtokállományok alaposan lecsökkent. Ez a háttérbe szorítottság és a család többi ágának gazdagodása indíthatta őket arra, hogy függetlenségüket feladva ők is Horvát Damján szolgálatába álljanak, így a 15. század végén, a Bagonya utód Palásti Tamással is mint csábrági várnaggyal találkozhatunk.²²

A Palásti család középkori története, azaz helyesebben a Paláston lakó birtokos családok története a honfoglalás korától egészen a mohácsi csatavesztésig végig kísérte Magyarország történelmét. Bár a Palástiak soha nem alakítói, mindig csak részesei voltak az eseményeknek, életükre a korabeli politikai események nagy hatással voltak, és néha sorsfordítónak bizonyultak. A honfoglaló nemzetségből származó Bors ágnek minden lehetősége meg volt arra, hogy maga is a nagybirtokos arisztokrácia közé emelkedjen, hiszen tekintélyes Bars, Hont és Pozsony megyei birtokaik voltak, de a Zách merényletben való részvételük miatt karrierjük derékba tört, a kegyvesztettséget és birtokelkobzást soha többé nem tudták kiheverni. A Bors ágból származó Mezőkeszi-i Palásthy család, ma is él. Későbbi története folyamán legnevesebb tagja az a Palásthy Pál püspök volt, aki a család történetének legfontosabb okmányait három kötetben közreadta.

Az Árpádkori várjobbágy nemzetség, amely familiárisi szolgálatai révén a Bors ág 1330. évi bukása után Palást nagy részét megszerezte, nem tudott a megyei köznemesség sorából kiemelkedni. Tagjai országos tisztséget a középkor folyamán nem viseltek, legmagasabbra Palásti János beregi és Palásti Egyed szabolcsi alispán jutott. A várjobbágy nemzetség Liptótól származó ága, amely a 15. században Paska néven is előfordul, az 1600-as évek elején kihalt. Birtokai a család másik ágának kezére kerültek. A Bagonyától származó utódok a 16. század közepén két ágra szakadtak, Palásti András a keszihóci, Palásti Balázs a dunántúli, később palásti Palásthy család megalapítója lett. 1745-ben a dunántúli ágból származó Palásthy Ferenc Mária Teréziától címeradományt kért és ősi birtokán, Paláston felépítette a ma is látható kastélyt. Az ő fiának örökös nélküli halála után azonban a vagyon elveszett, és a keszihóci ág Hatvanban élő tagjai soha nem tudták visszaszerezni azt. A kastély és a birtokok idegen kézre kerültek, és a Palásthy család tagjai a 20. század közepéig többé nem is látogattak el Palástra.

Rövidítések

Bakács 1971 = Bakács István: Hont vármegye Mohács előtt. Bp., 1971.

DL = Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai levéltár

Erdélyi = Erdélyi László: A magyar lovagkor nemzetségei 1200-1408. Bp., 1932.

Kubinyi 1903 = Kubinyi Ferenc: A Záh és a Zák nemzetségek. Turul 21 (1903) 12-29.

Palásthy = Palásthy Pál: Palásthyak. I. Bp., 1890.

Palásthy regeszták = Tóth Krisztina: A Palásthy család levéltára 1256-1847. Esztergom, 2001.

Reg. Slov. = Regesta Diplomatica nec non epistolaria Slovaciae. I-II. 1301-1323. Szerk.: Vincent Sedlák. Bratislava, 1980-1987.

SRH = Scriptorum rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. I-II. Ed.: Szentpétery, Emericus. Bp., 1937. (Reprint Bp., 1999. Az Utószót és a Bibliográfiát összeállította és gondozta: Szovák Kornél és Veszprémy László)

Tóth K. = Tóth Krisztina: Hirtelen merénylet vagy szervezet összeesküvés (Újabb adatok Zách Felicián merényletéhez). Turul 76 (2003) 47-51.

ZSO = Zsigmondkori oklevéltár. I-VII. Szerk.: Mályusz Elemér – Borsa Iván. Bp., 1951-2001.

²¹ DL 16596.

²² Palásthy 197.sz.

